

A zsarnokságok eszközei évezredek óta változatlanok. Korbáccsal vagy mézesmadzaggal, büntetéssel vagy kedvezménnyel szétbontják a hálózatokat, amelyekben bármiféle ellenerő rejlik. De a részletek, melyekben, mondják, az ördög lakik, mindig bonyolultak. Itt és most a kedvezményekről lesz szó. Hiszen Magyarországon vagyunk, ahol nincs zsarnokság, ahol senkit sem büntetnek. Magyarország feneketlenül boldog hely. Nem is tudja, mennyire. Igaz, hogy a hatalom a szavazók nagyobb részének támogatásával az élet minden területén érvényesíteni tudja az akaratát, de ebben nincs semmi újdonság. Szerencsések vagyunk, amiért ez a hatalom olyan ügyesen hazudja el a valóságot, aminek beismerését áldozatai aligha élnék túl, hogy durvább eszközökre csak rendkívüli esetekben van szüksége. Puha és kegyes kézzel stigmatizál egész csoportokat, menekülteket, jogvédőket, cigányokat, elítélteket, tudósokat, helyezi őket jogon kívül, zsarol, megveszteget és fenyeget, cinikus játékot űz az összefarkácsolt törvényekkel, irracionálisan megsemmisít évszázados intézményeket, ám ez mégis páratlan türelmének tanújele, mert mindez lehetne sokkal rosszabb is. A hatás ettől még pusztító.

A kedvezményeket nemrégiben írók előtt csillogtatták meg. Köztük olyanok előtt is, akik nyomorognak, mások a külső látvány szerint nem szenvednek kirívó szükségletet. Ennek is van múltja. Mivel Kádár köreiben mindvégig erős maradt a meggyőződés, hogy az 1956-os forradalmat tételeken elindító diákságot és munkásokat az írók lázították fel, bármi hasonlónak azzal vették elejét, hogy a támogatott és a túrt írók sokaságát a korabeli fizetési színvonalhoz képest nagyságrendekkel magasabb honoráriumokkal és esetenként más kedvezményekkel korrumpálták. Az írói társadalom, lényegében függetlenül az írói minőségtől és a személyes tehetség mértékétől, ezt jogos jussának tekintette, a pénzben társadalmi megbecsülésének kifejeződését látta. Hozzászokott és elvárta, hogy a politikai és az esztétikai dimenzió közti fordítás feladatát a pénz végezze el, ahogy a pénz erre egyáltalán képes, vagyis hamis módon. Az irodalmi mű és az író körül a modernitás korában mindig kettős könyvelés folyt. Mindkettőnek van árufunkciója, ugyanakkor az esztétikumról szóló beszédek egyik legfontosabb szerepe mindig az volt, hogy az irodalmi művet és az írók kivonját az áruforgalom normál folyamataiból, különlegessé tegyék, az érték pénzzel nem mérhető fogalmával ruházzák föl. Persze nem csak az irodalommal történt ez. Mindaz, amit a magaskultúra részének tekintettünk, hasonlóképpen járt. A mi tájainkon az irodalom szerepe mégis kitüntetett a képző- és a zeneművészet alkotásaihoz képest, mert a XIX. században az új típusú államokat építő nacionalizmusok Közép-Európában főleg a betűhöz köthető médiumokban foglalmazták meg magukat. Az irodalom pénzre váltható tekintélye többszörösen is mítoszokból származott.

A rendszerváltás után, vagy inkább azt követően, hogy a Soros Alapítvány kivonult a kultúra finanszírozásából, a korábbi életmódok folytathatatlanokká váltak. Óriási különbségek alakultak ki. Azok a prózaírók, akik nyugat-európai kiadókkal tartósan szerződésben álltak, és azok, akik rátaláltak a szórakoztatóipar részét képező magyarországi könyvpiacra jól működtethető nyelvekre, jelenlétformákra, sok munkával továbbra is el tudták tartani magukat az írásból. Mindazok, akik a dolgukat nem ebben látták, vagy akik képtelenek voltak az adaptálódásra, vagyis a többség bevételei alaposan megcsappantak, korábbi életmódjuk egyre fenntarthatatlanabbá vált. Új szerepek alakultak ki, minden megváltozott. A féltékenységek, az irigységek, az arrogancia, a félreértés, a megalázottság és a sértődés régi

redőzetei mellé újak kerültek. A mintázat még bonyolultabbá vált, és az egész pillanatok alatt a politikai gyanakvás, gyűlölet, az összeesküvés-elméletek martaléka lett. A fiatalabbak, akik a 90-es évek elején léptek az irodalom világába, nem számíthattak arra, hogy az írásból fognak megélni. A nemzedékemben különféle stratégiák alakultak ki. Volt, aki megpróbált olyan állást vállalni, amely ugyan sok munkaórát lekötött, de művelhető maradt mellette az irodalom. Erre az egyetemi állások látszottak legalkalmasabbnak. Volt, aki egyéb, nem kötött idejű elfoglaltság után nézett. Néhányan rájöttek, hogy az irodalom környékén maradvá színházi munkákon, esetleg a meginduló tévésorozatokon keresztül lehet komolyabb összegekhez jutni. Emellett változó sikerrel és lendülettel mindenki igyekezett bel- és külföldi ösztöndíjakat begyűjteni. Senki nem gondolta, hogy őt az államnak el kellene tartania azért, mert író. Emlékeim szerint Térey János sem. Közben éppen ő volt az, aki először eszmélt rá, hogy a kialakuló irodalmi közegben nem a művek értéke lesz meghatározó, mert ehhez a szakemberek jó részének sincs érzéke, hanem a szerepeké és a demonstrált pozícióké a rohamosan elbutuló nyilvánosságban. A szerep és a személyiség szétcsúszásaiban gyülemlett fel a későbbiekben az a veszélyes anyag, amely bármikor berobbanhatott.

Térey János személye azonban megkerülhetetlen. És itt jut el írásom a legfájdalmasabb részéhez. A kezdet kezdetén sem volt vitás, hogy ő nemzedékünk egyik legtehetségesebb tagja. Döbbenetesen kevés idő adatott neki, halála még nagyon közeli. Életművének, amit sok talányos ellentmondás övezett, a mindenkori magyar irodalom nagyjai között van a helye. Ez bizonyosság. De most itt nem erről lesz szó. Mert féltő, hogy e pillanatban önképének téves elemei fogják megalapozni az emlékezetét. De persze ki veheti magának a bátorságot, hogy bármit tévesnek nevezzen abból, ahogyan magáról és a környezetéről gondolkodott? Bármilyen nehéz és fájdalmas, a halála után is folytatok vele egy személyes vitát, mert úgy vélem, a vita végső soron nem személyes. Térey önképe és pályája a magyar irodalom szerkezeti problémáit is tükrözi.

Térey nemcsak nemzedékünk egyik legtehetségesebb tagja volt, de a legnagyobb öntudattal is rendelkezett, és ez az öntudat életének utolsó éveiben tovább növekedett. Az öntudat formája valószínűleg rémes gyerekkorából származott. Az elviselhetetlen szeretethiányt a gyengeség, a törekénység elutasításával kompenzálta. Megszületett benne a nagyszabás, a kiválóság megváltó vágya. És naggyá vált, az életműve nagyszabású lett. Megtörtént vele a csoda, amivel feladata volt. Hogy mi a nagyság, és milyen a formája, az már az adott irodalom szerkezeti kérdése. Térey tudott kedves lenni, tudott szurkálódni, ítéleteiben éles és pontos volt, gondolkodásában független. Emellett folyamatosan kalkulált, céljai érdekében személyes irodalompolitikát művelt. Nem hiába búvárolta a magyar irodalom múltját, hogy még jobban megértse magát és ambícióit. A nemzet nagy költőjének tudta magát. Vonzotta a nemzeti közép szerepe, amelyet utoljára Illyés töltött be, azóta üres volt. Ám hogy mennyire avított, kétséges ez a szerep, azzal hibátlanul tisztában volt. A taszításban és a vonzásban szerepet játszott, hogy írói keretei nem voltak bővíthetők a próza irányába. De ennél fontosabb volt a nyilvánvaló belátás, hogy az ország nem képes túllépni a rendszerváltás előttről örökölt szerkezeteken, és az elmúlt tíz évben végképp és fatálisan magára öltötte régi elnyűtt gönceit. Olyasféle erkölcsi kompetenciát, amelyet Babits, majd Illyés az írástudóknak tulajdonított, ebben a szituációban már senki nem tételezhetett fel róluk. Térey sem tette. Emellett alkata szerint makacs és büszke individualista volt, tehát a szerep eleve a magányra volt szabva. Büszkén kívánta mindenben kívül és talán mindenki fölött állónak látni magát. Autonómiaelvű pozíciót foglalt el, amely szerint az esztétikai teljesítmény önmagában a nemzet szolgálata. Leglényege szerint író volt, és nem közéleti

szereplő, vagyis semmi egyéb nem érdekelte, csak a stilizáció hatásos és érvényes módjai. A nemzettel mégis furcsa és véleményem szerint félreértett tartozik-követel viszonyba helyezte magát, amely mégis magában hordozta a lehetőséget, hogy ha kell, a nemzet magányos, meg nem értett, elégséges méltánylásban soha sem részesülő közepeként szólaljon meg.

Téreynek hiába adatott meg az is, amire a legjobban vágyott, bár szemérmesen hallgatott róla. Család, feleség, aki érti és szereti őt, gyerekek. Otthon Buda egyik legszebb részén. Valami mégis elégedetlenné és sértődötté tette, talán maga sem tudta, hogy mi az. Péterfy Gergely megrendült nekrológjában a József Attila-i trauma mintázatát ismételve Térey halálát az elismerés hiányára vezette vissza: „Úgy akart élni, ahogy az a tehetségének kijárt volna egy olyan világban, amelyet pályája elején még lehetségesnek tartott. Gyilkosa az a világ lett, amely lehetetlenné tette, hogy rangjához méltóan tudjon élni. Úgy halt meg Budán, mint kedves elődei és barátai, Kosztolányi vagy Krúdy, remélhetőleg azzal a tudattal, hogy elvégezte, amit el lehetett. A szíve vitte el.” Térey János özvegye ugyancsak azt állította a vele készült interjúban, hogy a férje nem kapta meg a neki járó elismerést, de nagyon örül, hogy amiben neki nem lehetett része, a kényelmes polgári létben, a róla elnevezett ösztöndíjnak köszönhetően mások megteremthetik maguknak.

Nem tudom, mi az elismerés szubjektív elégséges foka, és ezzel a legkevésbé sem szeretnék ironizálni. Tény azonban, hogy Térey a Kossuth-díj kivételével minden létező díjat megkapott, amiben író részesülhetett Magyarországon. Megérdemelten. Darabjait budapesti színházak játszották és játsszák. Társadalmi presztízse az irodalom világán túl is jelentős volt. Úgy vélem, a róla elnevezett, és mint hírlik, általa kezdeményezett ösztöndíj létrejöttéhez és hatásához az ő sértődöttségéből fakadó tévedése is hozzájárult. Aminek mélyebb oka szerintem nem az elismerés hiánya volt. Hanem a nemzeti író szerepében rejlő csapda. Ugyanaz, amitől Illyés szenvedett, amikor Kádárral vagy Aczéllal tárgyalt. Ugyanaz, amit Móricz előtt derengett fel ama híres vacsorán a Gellért szállóban, amikor az őt számon kérő Gömbös Gyulának felolvasta az étlapot. Móricz pompásan megfelelt a helyzet abszurdításának. A nemzet ugyanis nem egyéb elképzelt közösségnél, amelynek képzeleti formáit nem utolsósorban éppen az irodalom termeli. Móriczcal és Illyéssel szemben politikusok ültek, akik állíthatták magukról, hogy a nemzetet vagy egy osztályt képviselnek, de a valóság az volt, hogy a saját hatalmukat képviselték, semmi mást. Amikor Térey János Demeter Szilárddal egy íróknak adható ösztöndíjról tanácskozott, nem vette figyelembe, hogy nem a nemzet, hanem az orbáni állam képviselőjével tárgyal. Ez nem jó- vagy rosszhiszeműség kérdése, hanem egyszerű tény. Ha megkérdezte volna Demeter Szilárdot, hogy ő kicsoda, bizonyosan nem mondott volna mást. A vezetésére bízott múzeum dolgozóinak saját bevallása szerint azzal mutatkozott be, hogy ő százhusz százalékból orbánista. Ilyesmiben az ember nem lehet eléggé sztahanovista. Őszinte volt. És mivel a helyzet elve a tükrözés, Aczéllal vagy Kádárral szemben már Illyés sem az volt, akinek hitte magát. Nem a nemzet képviselője, hanem a hatalom védte bensőség embere, aki politikailag igen kétes szituációba sodorta magát. Közben mindvégig jó ügyet vélt szolgálni, és egyet-mást el is ért, a legfontosabb mégis az volt, hogy személye legitimáló erejéből egy maréknyit átadott Aczélnak és Kádárnak. Ez volt az, amit Móricz egy pillanat alatt átlátott, és feledhetetlen performansszal válaszolt*.

Vajon biztosítania kell-e a nemzetnek tehetséges író fiai és lányai számára azt az életmódot, amelyet elképzelnek maguknak, hogy ne kelljen semmi egyébvel foglalkozniuk, csakis műveik megírásával? Nem könnyű a válasz, amely ítéletekbe is átcsaphat. Egy valami azonban bizonyos. A nemzetnek nincsen pénze. Pénze az államnak, vállalatoknak vagy

magánszemélyeknek van. A vállalatok vagy magánszemélyek pénze természetesen tükrözi az adományozó értéktudatát, szempontjait, és ezen senki sem ütközik meg. És az állam? Az állam pénze az adófizetőktől ered, vagyis mindenkié. Az állam pénzének költésére azonban a végrehajtó hatalom kap megbízást, és a végrehajtó hatalomnak, a mögötte álló pártnak vagy pártoknak politikai szempontjaik vannak. Hogy senki se vádolhassa a végrehajtó hatalmat politikai rokon- és ellenszenveinek közvetlen érvényesítésével, továbbá, hogy az esztétikai dimenzió önállósága a lehető legkevesbé csorbuljon a politikai dimenzió hatalmi elveivel szemben, a demokratikus gyakorlat szerint kiegyensúlyozott összetételű szakmai testületekre szokták bízni a döntést. Ez az írók érdeke is, hiszen az író rangja, etikai integritása kizárólag az esztétikai dimenzióból származhat, akkor is, ha civil életében egy lóköttő.

Függetlenül attól, hogy ki mit gondol az orbáni hatalom természetéről, nyilvánvaló, hogy a Térey-ösztöndíj odaítélésekor a demokratikus garanciák nem működtek. Ez annál is aggasztóbb, mivel a pénzkeret messze a legnagyobb, ami valaha rendelkezésre állt a magyar irodalom középnemzedéke számára. Demeter Szilárd vétójogot biztosított magának. Így tudta ezt a kuratórium is, különben nem terjesztett volna elő a harmincas lista mellé egy tizenöt főből álló pótlistát, hogy a kihúzottak helyére onnan válasszon a múzeum főigazgatója. Az egész folyamat átláthatatlan volt. Demeter a vétójogát nem gyakorolta, de ez mit sem változtat azon, hogy minden jelölt az ő jóváhagyásával vált díjazottá. Továbbá merőben szokatlan módon a folyamat végén megváltoztatta a kiírás szabályait, és 30 fő helyett 45-nek adományozott díjat, azzal a kikötéssel, hogy két év után ismeretlen feltételekkel minden döntés felülvizsgálható. Majd elég volt egyetlen díjazott részleteiben homályos lemondása, Bartók Imréé, hogy az egész szerkezet összeomoljon. Mindeközben az író társadalom atomjaira hullott szét, laza kötelékei elszakadtak, elszabadult a pusztító őrület.

Az elfogadásra vagy visszautasításra mindenkinek meglehetnek a bonyolult vagy egyszerű okai, és nem hiszem, hogy ezeket morálisan meg kellene ítélnem. Az viszont kétségtelen, hogy az ösztöndíj odaítélésében és összeomlásában formálisan is a NER logikája működött. Ez a logika a társadalmi élet minden dimenziójának gyakorlatát, működésének sajátos rendjét végső soron az orbáni hatalom megőrzésének és erősítésének rendeli alá, abban egységesíti. Egyénenként minden ösztöndíjas kísérletet tehet arra, hogy ettől eltekintsen, és nem kizárt, hogy sikerülni fog. Ilyen gondjai természetesen csak annak vannak, akiben egyébként ellenállást ébreszt az orbáni hatalom jellege. Aki így érez, az is joggal indulhat ki abból, hogy az ösztöndíjszerződés szövege semmiféle kikötést nem tartalmaz a megszülető művekkel kapcsolatban. Demeter dilettáns manőverének árát azonban sajnos elsősorban ők fogják megfizetni.

Az egész történet élesen mutatja, mekkora bajban van a magyar irodalom. Függetlenül az egyéni döntésektől a Térey-ösztöndíj története újabb bizonyíték arra, hogy az irodalomnak el kell szakadnia az állami díjak 1948-ban létrejött és 1956 után kiteljesedett rendszerétől. Emellett az sem kevésbé fontos, hogy Térey János életművének emlékezetére ne vessen árnyékot az általa kezdeményezett és róla elnevezett díj eredendően elrontott története, sem a tévedése. Tévedésének szerkezeti okaival még sokat kell foglalkoznunk. Végül tanulságos annak a morális örvénylésnek a természete is, amely az ösztöndíjat elfogadó neves, az Orbán-rendszer iránt legalábbis tartózkodó vagy szembenállónak ismert írók körül kialakult. A moralizálás alkalmas az erős, politikává formálódó nyomásgyakorlásra, és emiatt most is ugyanannyira elkerülhetetlen volt, mint amennyire lehetetlenné tette az okok, a szándékok, a történések tisztázását.

[*https://nepszava.hu/1162794_marosan-gyorgy-moricz-zsigmond-es-illyes-gyula-orban-viktornal](https://nepszava.hu/1162794_marosan-gyorgy-moricz-zsigmond-es-illyes-gyula-orban-viktornal)

Marosán György: *Móricz Zsigmond és Illyés Gyula - Orbán Viktornál* (Népszava, 2018.06.23.)

1935. április 16-án, Zilahy Lajos kezdeményezésére egy különös - író-olvasó - találkozó zajlott le az akkori miniszterelnök, Gömbös Gyula és a népi írók - Móricz Zsigmond, Féja Géza, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron és Németh Imre - között. A kezdeti zavart csöndet – a beszámolók szerint – váratlanul Móricz Zsigmond törte meg. Nemrég érkezett meg vidéki körútjáról, ahol közvetlen benyomást szerzett a vidéki Magyarország életéről. Zsebéből elővette a Ritz szálló menükártyáját és annak hátoldaláról kezdte felolvasni egy átlagos magyar szegény család heti étrendjét: "Hétfő. Reggelire kenyér, zöldhagyma. Délben lebbencsleves. Este üres krumplifőzelék. Kedd. Reggelire kenyér, zöldhagyma. Délben lebbencsleves. Este puliszka kis tejjel. Szerda. Reggelire kenyér, zöldpaprika...." Gömbös Gyula reakciója kissé ingerült volt: "Zsiga, rólad rosszakat jelentenek, te destruktív vagy." Egy ideig döbbszent csend támadt, amit – állítólag - Gömbös tört meg, egy Illyés Gyulához intézett mondattal: "Te mit csinálnál, Gyula" – kérdezte - "ha te lennél Magyarország kormányzója?" Illyés Gyula egyszerűen és szelíden azt felelte: "Én azonnal felakasztanám az összes nagybirtokos grófokat és katolikus püspököket." Efféle találkozóra a későbbiekben – érthető módon – többször nem került sor.

ILLYÉS GYULA - Radikális javaslatot tett: akasszák fel a nagybirtokos grófokat és katolikus püspököket Forrás: Fortepan/Kocsis András

És most tűnődjön el az olvasó, vajon egy ilyen író-olvasói találkozó létrejöhetne-e Orbán Viktor és a mai (népi?) írók között. Először is, nem biztos, hogy a miniszterelnöknek - bokros teendői miatt – marad-e egyáltalán ideje a kultúra tanulmányozására, különösképpen az irodalom böngészése útján. Az is kérdéses, hogy nyilván kevéske maradék idejét éppen az írókkal való csevegésre fordítaná. De ha mégis úgy döntene, érdekli az írók - nyilván fontos - véleménye, vajon tényleg azokat hívná-e meg, akikről úgy vélné, a magyarság helyzetét általában, a vidéki népet pedig különösen, elfogulatlanul képesek elébe tárni, és akik maradandóan tolmácsolják azt a jövő nemzedék számára. Baráti körében ugyanis nem látszanak feltűnni Móriczéhoz és Illyéséhez fogható személyiségek. Akik viszont feltűnnek, azok láthatóan nem képesek a valóságot móríci pontossággal, illetve az illyési radikalizmussal szemlélni.

Pedig a vidéki Magyarország helyzete ma nem kevésbé tragikus, mint volt az 1930-as években. Lehet, ma nem az ország – mint az induló harsogja - egyharmada gebed éhen, de a lakosság 15-20 százaléka leszakadt térségekben, reménytelenül elsüllyedt kis falvakban, szegregálódott kis közösségekben él. Itt már nincsenek boltok, nincs orvosi rendelő, nincs iskola, nincs gazdasági vállalkozás, és alig van a világgal valami közvetlen összeköttetés. Munka helyett kegyként osztott közmunka van, megalázkodáshoz kötött segély, amit némi családi termelés egészít ki. Az életet a banki rendszert kikerülő uzsorahitel – a payday loan – működteti. A kevés számú gazdag család tulajdonában levő – az adóhivatal figyelmét kikerülő – "elosztóhelyen" hitelért, uzsorakamatra jutnak hozzá a mindennapi létfenntartás eszközeihez, és a helyi kis-királyok kegyeit keresve juthatnak – ideiglenesen - némi pénzhez. Ám, amint megérkezik a fizetés vagy a segély, az azonnal elfolyik a törlesztésre, és újra kezdődik az uzsora-hitel, illetve a pénz vagy élelem utáni kuncsorgás. Az 1930-as évekkel összevetve az élet nem sokat változott: az élelem jellege, a szűkösség szorítása, a napszám

kényszere és a hatalmi kiszolgáltatottság éppen olyan nagy. Ez egy nagyon szomorú történet, ami a rendszerváltást követően folyamatosan íródott, de az elmúlt nyolc évben jutott a végkifejlethez.

És a neheze még csak ezután következik. Ámosz Oz – izraeli író – szerint a szomorú történeteknek kétféle befejezése van: a shakespeare-i és a csehovi. A shakespeare-i vég: halottak hevernek szerteszét. A csehovi: boldogtalan, frusztrált emberek bóklásznak a színen, de legalább van valami remény. Nos, Magyarország XXI. századi sorsát az határozza meg, vajon a történelem újra elénk hoz-e egy, a II. világháborút idéző kataklizmát, amely szétveri a rendszert, vagy az országon belül erősödik meg egy olyan mozgalom, amely Illyés Gyula radikális megoldását tűzi a zászlóra. Ezért volna létkérdés, hogy létrejött-e egy olyan összefogás a demokratikus ellenzéken belül, amely fokozatosan, lassan, több évtizedes következetes és kitartó munkával megteremtené a felemelkedés esélyét. Félek azonban, hogy még ebben az esetben is, a belátható időben a legtöbb, amit elérhetünk: a csehovi vég. Megmarad tehát a remény, hogy a XXI. század mégis kínál kedvező fordulatot!